

SZAKMAI ETIKAI KÓDEX

Elfogadva: 1985. augusztus hónap

TARTALOMJEGYZÉK

SZAKMAI ETIKAI KÓDEX	1
TARTALOMJEGYZÉK	1
TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS	1
ELŐSZÓ	2
ÁLTALÁNOS SZAKIRODALOM	3
1. KÖTELEZETTSÉGEK A TÁRSADALOMMAL SZEMBEN	4
1.1 <i>Az érdekellentétek mérlegelése</i>	4
1.2 <i>A statisztika hatókörének kiterjesztése</i>	4
1.3 <i>Törekvés a tárgyilagosságra</i>	5
<i>Szakirodalom: Kötelezettségek a társadalommal szemben</i>	5
2. KÖTELEZETTSÉGEK A FENNTARTÓKKAL ÉS MUNKÁLTATÓKKAL SZEMBEN	6
2.1 <i>A kötelezettségek és szerepek tisztázása</i>	6
2.2 <i>A választási lehetőségek pártatlan értékelése</i>	6
2.3 <i>A statisztikai vizsgálat kimenetelétől függő szerződéses feltételek elutasítása</i>	6
2.4 <i>Az információ bizalmasságának megőrzése</i>	6
<i>Szakirodalom: Kötelezettségek a fenntartókkal és munkáltatókkal szemben</i>	7
3. KÖTELEZETTSÉGEK A MUNKATÁRSAKKAL SZEMBEN	8
3.1 <i>A statisztikába vetett bizalom fenntartása</i>	8
3.2 <i>A módszerek és ténymegállapítások felfedése és felülvizsgálata</i>	8
3.3 <i>Az etikai elvek közlése</i>	8
<i>Szakirodalom: Kötelezettségek a munkatársakkal szemben</i>	9
4. KÖTELEZETTSÉGEK A KUTATÁS ALANYAIVAL SZEMBEN	10
4.1 <i>Az indokolatlan tolakodás kerülése</i>	10
4.2 <i>A jól tájékozott beleegyezés elnyerése</i>	10
4.3 <i>A jól tájékozott beleegyezés helyesbítése</i>	12
4.3 <i>Az alanyok érdekeinek védelme</i>	13
4.5 <i>A nyilvántartások titkosságának megőrzése</i>	14
4.6 <i>A személyazonosságok felfedésének megakadályozása</i>	14
<i>Szakirodalom: Kötelezettségek a kutatás alanyaival szemben</i>	15

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) több mint hét évet szentelt a szakmai etikai kódex kidolgozásának. A tagok előterjesztései és az Intézetnek a Jövő Irányaival foglalkozó Bizottságának ajánlására válaszként hozta létre az ISI Hivatala a Statisztikusok Etikai Szabályzatának Bizottságát az ISI 42. manilai ülészaka idején, 1979-ben. A Bizottság a soronkövetkező Buenos Aires-i ülészak idején, 1981-ben készítette elő azt a plenáris ülést, melynek során a résztvevők egyetértettek egy etikai szabályzat kidolgozásában. A tervek szerint az etikai "kódex" elfogadására 1985-ben, az Intézet (ISI) százéves évfordulóján került volna sor.

A Bizottság összetétele a következő volt: Roger Jowell (elnök), W. Edwards Deming, Arno Donda, Helmut V. Muhsam és Edmund Rapaport, és később került be a bizottságba Edmundo Berumen-Torres, Gilbert Motsemme és Rene Padieu.

Az így keletkezett Kódexot 1981 decembere és 1985 augusztusa között többször is átdolgozták, megvitatta az ISI teljes tagsága és szekciói, és nyílt megbeszélések illetve írásbeli konzultációk tárgya volt. A Kódex megfogalmazása nagy érdeklődést és őszinte vitákat váltott ki, amelyek folytatódtak még azon a héten is, amikor azt az Intézet Közgyűlése elé terjesztették szavazás céljából.

Kellő megfontolást és mérlegelést követően a Közgyűlés 1985. augusztus 21.-én fogadta el a következő határozatot:

“A Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) közgyűlése

1. elismeri, hogy a Statisztikusok Szakmai Etikai Kódexának az a célja, hogy inkább útmutatásként, és nem szabályzatként rögzítse a közös szakmai értékeket és tapasztalatot, ezért elfogadja a Kódexot, mint a tagságnak a témában osztott érdeklődésének és azon szándékának kinyilvánítását, hogy a szakmai etika ismeretét és az ezzel kapcsolatos érdeklődést előmozdítsa világszerte a statisztikusok körében;
2. úgy határoz, hogy a Kódexot megküldi az ISI minden tagjának és szekciójának, és a kellő módon terjeszti azt a statisztikai szakmai körökben; és
3. elismerését fejezi ki a Kódexot kidolgozó Bizottságnak az utóbbi öt évben kifejtett alapos, hatékony és sikeres munkájáért.”

A fenti határozat szellemében és értelmében a Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) abban a megtiszteltetésben részesült, hogy abban a reményben és hitben ismerteti az olvasóval az ISI Szakmai Etikai Kódexát, hogy ez a dokumentum világszerte segíti a munkatársakat szakmai céljaik és feladataik teljesítésében.

ELŐSZÓ

A statisztikusok eltérő gazdasági, kulturális, jogi és politikai környezetben tevékenykednek, és mindez kihat a statisztikai vizsgálódások hangsúlyára és gyújtópontjára. Emellett mindenki szakmájának sokféle ágazatában fejti ki tevékenységét, melyek közül mindnek saját módszerei, eljárásai és etikai elvei vannak. Sok statisztikus dolgozik gazdasági, pszichológiai, szociológiai vagy orvosi területen, ahol az adott hivatások gyakorlóinak etikai konvenciói kihathatnak a szakterületükön tevékenykedő statisztikusok viselkedésére. Még a statisztika egyazon területén és azonos működési környezetben is előfordulhat, hogy az egyéneket eltérő erkölcsi elvek vezérlik feladataik teljesítésében. Így nincs olyan kódex, amely sikeresen állíthatna fel a statisztikusok által betartandó merev szabályzati kereteket, és a jelen dokumentum nem is erre törekszik.

Ezen kódex célja, hogy egyéni etikai ítéleteiben és döntéseiben a statisztikus nem a szakma által rákényszerített, hanem inkább közösen vállalható értékekre és tapasztalatokra támaszkodhasson. Éppen ezért a Kódex arra törekszik, hogy a statisztikai vizsgálat széles körben közösnek tekintett elveit rögzítse és meghatározza ezek teljesülését akadályozó tényezőket. Ezen felismerésben megfogalmazza azt is, hogy egyes esetekben valamely elv teljesülése gátolja egy másik teljesülését, így a statisztikusoknak – más foglalkozási csoportokhoz hasonlóan – egymással vetélkedő, egyidejűleg nem teljeskörűen teljesíthető kötelezettségei vannak. Így néha hallgatólagos vagy félreérthetetlen módon választásra kényszerülnek az elvek között. A kódex nem kísérli meg ezen választások feloldását, vagy pedig valamely elv prioritásának hangsúlyozását másik rovására, hanem kereteket nyújt, melyeken belül a lelkiismeretes statisztikus az esetek többségében nyugodt szívvel tevékenykedhet. Ezen elvektől való eltérés minden esetben inkább a mérlegelésből, nem pedig ezek ismeretének hiányából fakad.

A kódex elsődleges szándéka tehát a tájékoztatás és részletes ismertetés, nem a tekintélyelvű kényszerítés. Másodszor arra szolgál, hogy a statisztikai módszertan és alkalmazás lehető lekülönbözőbb területeire alkalmazható legyen, ezért rendelkezéseit meglehetősen széles értelemben fogalmazták meg. Harmadszor: annak ellenére, hogy az elveket inkább a döntésekhez és nem a konkrétan említett kérdésekre vonatkozóan széles értelemben fogalmazza meg, a kódex semmi esetre sem tekinthető kimerítőnek, hanem feltételezi az időszakos frissítés és módosítás szükségességét. Negyedszer: sem az elvek, sem pedig a kommentárok nem foglalkoznak általános írt vagy íratlan szabályokkal vagy normákkal, úgymint jogkövető magatartás vagy a feddhetetlenség iránti igény. A lehetőséghez mérten a kódex igyekszik kizárólag a statisztikai vizsgálat konkrét tárgyára szorítkozni.

A szöveg négy fejezetből áll; mindegyik fejezet elveket vagy elvek sorozatát tartalmazza, amelyeket az érvényesülésüket jellemző konfliktusokra vagy azt akadályozó körülményekre vonatkozó rövid kommentárok követnek. Az egyes elvek kölcsönhatásban állnak, ezért együttesen tekintendők; tárgyalásuk sorrendje nem fejez ki semmiféle fontossági sorrendet.

Minden fejezet végén – ehhez a fejezethez hasonlóan – rövid annotált szakirodalom található a kérdések vagy részletek iránt mélyebben érdeklődők számára.

ÁLTALÁNOS SZAKIRODALOM

Bár ma már némileg elavult, Sjöberg (1967) jó történeti áttekintést nyújt. Freund (1969) műve az orvosbiológiai paradigma hatását mutatja, de tartalmaz egy erőteljes megnyilatkozást Margaret Mead részéről az orvosbiológiai és társadalomtudományi kutatások etikai dimenziójának eltéréseiről. Diener & Crandall (1978) általános értelemben tárgyalja a témt, és különösen a helyszíni vizsgálatok tekintetében tartalmaz hasznos kitételeket. Reynolds (1982) (amely Reynolds (1979) sűrített és frissített változata) egy világosan megfogalmazott, elsősorban amerikai egyetemi hallgatók számára készült tankönyv. Bulmer (1979) részben változatlan utánnomás, részben pedig új cikkeket tartalmaz a brit és amerikai összeírásokról és felmérésekről. Barnes (1980) kísérlete egy szociológiai elemzés arról, hogy miért probléma az etika, és 1978-ig bezárólag teljeskörű irodalomjegyzéket közöl. Bower és Gasparis (1978) 1965 és 1976 között több gazdagon annotált szakkönyvet is közzétett. Bulmer (1982) műve jó támpontot ad a burkolt kutatásról és a kapcsolódó témákról. Jowell (1983) inkább az oktatást, nem pedig a szabályozást vagy törekvéseket célzó kódex mellett tör lándzsát, és sok, a statisztikusok érdeklődésére számot tartó tételt tartalmazó szakirodalmat közöl. Burgess (1984) a brit szociológusok néprajzi kutatásaira összpontosít. Barnes (1984) érvelése szerint az etikai kompromisszumok elkerülhetetlenek a társadalomtudományi vizsgálatokban. Egyéb kísérletek is történtek a statisztikusok etikai normáinak megfogalmazására: egy korai kísérlet (Deming 1972) az ISI által 1969-ben, a szakmai etika kérdéseinek vizsgálatára létrehozott Bizottság munkájának eredménye; ez elsősorban a tanácsadó statisztikus és ügyfele közti viszony kérdéseire összpontosít. Egy további kísérlet (ASA 1980) 15 szerző tollából, melynek címe 'Etikai útmutató a statisztikai gyakorlatban: történeti visszatekintés: az ASA Alkalmi Szakmai Etikai Bizottságának jelentése és vitaanyag (ASA 1983)'. A közelmúltban, az állami szektorban tevékenykedő francia statisztikusok dolgoztak ki és fogadta el egy etikai kódexet (AIS, 1984). Hasonlóképpen a Brit Kormányzati Statisztikai Szolgálat is elkészítette a szakmai gyakorlat kódexét (GSS, 1984).

1. KÖTELEZETTSÉGEK A TÁRSADALOMMAL SZEMBEN

1.1 AZ ÉRDEKELLENTEK MÉRLEGELÉSE

A statisztikai vizsgálat azon meggyőződésre épül, hogy a széleskörűen elérhető jól megalapozott információ a társadalom előnyére válik. Az a tény, hogy a statisztikai információ félreérthető vagy szándékosan félreértelmezhető, vagy hatása eltérő lehet különböző csoportokban, önmagában még nem meggyőző érv az adatgyűjtés és tájékoztatás ellen. Ennek ellenére a statisztikus köteles megfontolni a különböző fajta adatok gyűjtésének és nyilvánosságra hozatalának várható következményeit, és köteles védelmet nyújtani az előre megjósolható félreértelmezések vagy az azokkal való visszaélések ellen.

Nincs általános érvényű képlet vagy irányelv a statisztikai vizsgálat különböző típusainak várható előnyeinek vagy kockázatainak felmérésére. Ennek ellenére a statisztikustól elvárható, hogy legyen fogékony munkájának várható következményeit illetően (lásd 4.4 cikkely) annak tudatában, hogy a társadalom jogos igénye kollektív jellemzőinek ismeretére vonatkozóan néha ütközik az egyén azon jogával, hogy személyi adatainak bizalmas jellegét megőrizze.

Bármely rendszeresen vagy nem rendszeresen gyűjtött információval vissza lehet élni. Nincs olyan információ, amelyet ne lehetne felhasználni valaki érdekei ellen. Egyéni (lásd 4.4 cikkely) vagy csoportos érdekeket sérthetnek bizonyos ténymegállapítások. Egy adott kerületről például negatív vélemény alakulhat ki egy olyan statisztikai vizsgálat nyomán, amely magas bűnözési arányt állapít meg ott. Csoportos érdeket sérthetnek olyan társadalomtudományi vagy politikai intézkedések, amelyek statisztikai ténymegállapításokból indulnak ki. Például egy kerületben, ahol magasabb bűnözési arányt állapítottak meg, úgy lehet szigorítani a rendőri felügyeletet, ha ezt más, alacsonyabb bűnözési arányú kerületekben enyhítik. Egy ilyen intézkedés ugyan végső soron a társadalom egészének hasznára van, de néhány kerületnek kárára lehet. A statisztikusok azonban nincsenek olyan helyzetben, hogy megelőzzék a statisztikai adatokra épülő intézkedéseket, hiszen ténymegállapításaik felhasználásának megelőzése egyenértékű lenne a legtöbb statisztikai vizsgálat céljának alábecsülésével.

1.2 A STATISZTIKA HATÓKÖRÉNEK KITERJESZTÉSE

A statisztikusok feladata, hogy kiaknázzák a megnyíló lehetőségeket, kiterjesszék a statisztikai vizsgálatok körét, és nyilvánosságra hozzák ténymegállapításaikat a társadalom hasznára és épülésére.

A statisztikusok elveket és módszereket dolgoznak ki és alkalmaznak az adatok gyűjtésére, elemzésére vagy értelmezésére. Bár nem mindig képesek munkájuk hatókörét vagy az adataik felhasználásának és közlésének módját meghatározni, gyakran képesek hatást gyakorolni ezen kérdésekre. Ezen túlmenően olyan helyzetben vannak, hogy képesek hatékonyabban felhasználni az erőforrásokat például mintavételezési módszerek kidolgozásával vagy a meglévő adatok új felhasználási módjának bevezetésével (lásd 4.3c cikkely).

Talán a tudományos intézetekben dolgozó statisztikusok rendelkeznek a legnagyobb fokú önállósággal munkájuk hatókörét és eredmények nyilvánosságra hozatalát illető döntéseikben. De még így is általában függnek egyfelől az intézmények fenntartóinak, másfelől a szaklapok szerkesztőinek döntéseitől vizsgálataik irányát és eredményeik publikálását illetően.

Az állami szektorban, illetve a kereskedelemben és iparban dolgozó statisztikusoknak általában szűkebb körű a cselekvési szabadságuk tevékenységük kijelölésében és adataik felhasználását illetően. A titkos ügyintézés szabályai vonatkozhatnak rájuk, nyomást

gyakorolhatnak rájuk ténymegállapításaik (vagy egyes ténymegállapításaik) elhallgatása vagy közléseik késleltetése céljából; statisztikai sorokat vezethetnek be vagy szüntethetnek meg olyan okokból, melyeknek vajmi kevés köze van a technikai megfontolásokhoz. Ilyen esetekben egy vizsgálattal kapcsolatos döntés végső felelőssége a munkáltató vagy ügyfél kezében van (lásd 2.3 cikkely).

Sok országban a szakmai tapasztalat arra utal, hogy a statisztikusok valószínűleg elkerülhetik a munkájuk köré emelt korlátozásokat, ha képesek előre kikötni a hatáskörükbe tartozó kérdéseket. A kormányzati statisztikusok például egyetértésre juthatnak az egyes statisztikai sorok nyilvánosságra hozatalának időpontjának közlését illetően, így a bekövetkező politikai tényezőktől függetlenül kötelezettségre bírva a kormányt az adatoknak határidőre történő közzétételét illetően. Hasonlóképpen a statisztikusok kiköthetik kereskedelmi szerződéseikben, hogy nem az ügyfél, hanem ők rendelkezhetnek legalább néhány ténymegállapítást (vagy a módszerek részletkérdéseit) illetően. A legsúlyosabb problémák, úgy tűnik, akkor merülnek fel, amikor ezekre a kérdésekre nincs megoldás az adatok rendelkezésre állásának időpontjában.

1.3 TÖREKVÉS A TÁRGYILAGOSSÁGRA

Bár a statisztikusok a környező társadalom értékrendszerén belül fejtik ki tevékenységüket, félelemtől és részrehajlástól mentesen kell törekedniük szakmai tisztességük megőrzésére. Nem vállalhatnak részt és nem játszhatnak össze félrevezető eredményeket célzó módszerek kiválasztásában, a statisztikai ténymegállapítások utasításra vagy hanyagságból bekövetkező elferdítésében.

A tudomány soha nem lehet teljes mértékben tárgyilagos, és a statisztika sem kivétel. A vizsgálandó témák kiválasztása kifejezhet valamely rendszeres elfogultságot egyes kulturális vagy személyes értékek irányában. Továbbá a statisztikus foglalkoztatása, a finanszírozás forrásai és sok egyéb tényező szabhat bizonyos prioritásokat, kötelezettségeket és tilalmakat. Mindazonáltal a statisztikus nem mentesül azon felelősség alól, hogy törekednie kell a tárgyilagosságra, és hogy őszinte legyen az ennek elérése útjában álló ismert akadályok tekintetében. Konkrétan a statisztikusokat szakmai kötelezettség köti, hogy ellenálljanak az adatgyűjtést, elemzést, értelmezést és közzétételt illető olyan szemléletmódoknak, amelyek (félreérthetetlen vagy hallgatólagos módon) valószínűleg a félrevezetést vagy félretájékoztatót, és nem az ismeretek elmozdítását szolgálják.

SZAKIRODALOM: KÖTELEZETTSÉGEK A TÁRSADALOMMAL SZEMBEN

A szakmai etika sok könyv és szimpóziumi anyag tárgya a társadalomtudományi kutatások szélesebb szöveggörnyezetében, de az esetek többségében ezen megállapítások a szövegtörzsben elszórva találhatóak. Beauchamp et al. (1982) a kiadvány 2. részében félreérthetetlen általános ismertetést tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a társadalomtudományi kutatás milyen esetekben és formában indokolt vagy nem indokolt. A társadalomtudományi kutatók jogi és hivatali kötelezettségeit az Egyesült Államokra vonatkoztatva elemzi a Beauchamp et al. (1982) 5. része. Pool (1979 & 1980) amellet érvel, hogy (a kutatást) mentesíteni kell mindenféle hivatalos szabályozás alól. Douglas (1979) is emellet érvel, méginkább nyomatékosan. Wax & Cassell (1981) a jogi és egyéb hivatalos korlátok és a társadalomtudós saját értékrendje közti viszonyt ismerteti. Frankel (1976) konkrétan a statisztikára hivatkozik.

1.1 Az érdekellentétek mérlegelése

BAAS (1974) az érdekellentéteket némileg elavult brit szöveggörnyezetben ismerteti. Baumring (1972) a tudós érdekét a kutatás alanyáival állítja szembe, ez utóbbinak kedvezve.

Ackeroyd (1984) a 6.3 fejezetben a néprajzi kutatás érdekellentéteiről ír. Muhsam (1985) a személyes adatok titkosságához és a tudáshoz való jog közti ellentétről ír.

A statisztikai információ hasznosságát ritkán kérdőjelezzik meg, és a legtöbb szakirodalom a hasznosság javítását célzó módszerekre és eszközökre szorítkozik. Az ISI Centenárium Ülésszaka során egy külön értekezletet szenteltek ennek a tárgynak, különös tekintettel a fejlődő országokra (lásd: Chakravarty, (1985); Nyitrai, (1985); Williams, (1985)).

1.2 A statisztika hatókörének kiterjesztése

Diener & Crandall (1978) a 13. fejezetben ezt a témát fejti ki a pszichológiai kutatásra vonatkoztatva. Crispo (1975) az állam (a közsféra) számadási kötelezettségét taglalja kanadai szemszögből. Johnson (1982) a kutatások ténymegállapításainak közzétételével kapcsolatos veszélyekre hívja fel a figyelmet. Jahoda (1981) élénk színekkel bizonyítja, hogy etikai és társadalomtudományi megfontolások korlátozzák a kutatások lebonyolítását és az eredmények nyilvánosságra hozatalát.

1.3 Törekvés a tárgyilagosságra

Stocking és Dunwoody (1982) vázolják a média által a tárgyilagossági normák megőrzésével szemben gyakorolt nyomást. Általánosabb értelemben Klaw (1970) azt sugalmazza, hogy ezen normák soha sem maradhatnak fenn csorbítatlanul.

2. KÖTELEZETTSÉGEK A FENNTARTÓKKAL ÉS MUNKÁLTATÓKKAL SZEMBEN

2.1 A KÖTELEZETTSÉGEK ÉS SZEREPEK TISZTÁZÁSA

A statisztikusok kötelessége, hogy előzetesen tisztázzák a munkáltató vagy fenntartó illetve a statisztikus kötelezettségeit; például hivatkozhatnak a munkáltatónak vagy fenntartónak az általuk követett szakmai kódex vonatkozó részeire. A ténymegállapításokról szóló jelentésekben meg kell határozni szerepüket (ahol ennek helye van).

2.2 A VÁLASZTÁSI LEHETŐSÉGEK PÁRTATLAN ÉRTÉKELÉSE

A statisztikusok kötelessége, hogy a javasolt kutatás elvégzéséhez mérlegeljék a rendelkezésre álló módszereket és eljárásokat, és a fenntartónak vagy munkáltatónak pártatlanul értékelést adjanak a választási lehetőségek előnyeiről és hiányosságairól.

2.3 A STATISZTIKAI VIZSGÁLAT KIMENETELÉTŐL FÜGGŐ SZERZŐDÉSES FELTÉTELEK ELUTASÍTÁSA

A statisztikusok kötelessége, hogy elutasítsák a javasolt valamely konkrét függő szerződéses feltételeket.

2.4 AZ INFORMÁCIÓ BIZALMASSÁGÁNAK MEGŐRZÉSE

A fenntartó vagy munkáltató gyakran látja el a statisztikusokat olyan információval, amelynek titokban tartását jogosan igényelheti. Az adatok közzétételénél alkalmazott módszerek és eljárások ellenben nem képezhetik titkosítás tárgyát.

A fentiek közül mindegyik alapelv lényegi eleme, hogy a fenntartó vagy munkáltató illetve a statisztikus közös érdeke egészen addig fennáll, amíg a statisztikai vizsgálat célja az ismeretek előmozdítása (lásd 1.3 cikkely). Habár egyes esetekben az ilyen ismeretek megszerzése a fenntartóra vagy munkáltatóra szorítkozik, még ilyenkor is az a leginkább célravezető, ha a kutatást a legmagasabb szakmai szintet elősegítő környezetben végzik. A fenntartó vagy munkáltató illetve a statisztikus közti viszony tehát legyen olyan, hogy segítse

a statisztikai vizsgálat lehető leg tárgyilagosabb elvégzését (lásd 1.3 cikkely) annak érdekében, hogy az inkább tájékoztatást vagy magyarázatot nyújtson ahelyett, hogy kiáll valami mellett.

A szakmai elvekhez való ragaszkodásban a független statisztikus vagy tanácsadó minden bizonnyal nagyobb fokú szabadságot élvez az alkalmazotti viszonyban álló statisztikusnál. Az ő esetükben a fenntartóval fennálló minden viszonyt egy konkrét szerződés szabályozza, amelyben a szerepeket és kötelezettségeket előre rögzítik (lásd Deming 1972). Ezzel szemben az alkalmazotti viszonyban álló statisztikus esetében a szerződés nem téma-specifikus és általában kétséget kizáró vagy hallgatólagos kötelezettséget ír elő a munkáltató utasításainak elfogadása tekintetében. A köztisztviselőként alkalmazotti viszonyban álló statisztikus tevékenységét még tovább korlátozhatják az olyan ügyekre vonatkozó jogszabályok, mint kötelező összeírások és hivatali titoktartás (lásd 4.4 cikkely).

A valóságban azonban a független és az alkalmazotti viszonyban álló statisztikus közti különbséget elmosás egyéb megfontolások. A független statisztikus szabad belátást arra nézve, hogy ragaszkodjon bizonyos feltételekhez, gyakran behatárolják a pénzügyi korlátok és a tanácsadói státusz bizonytalansága. E problémák kevésbé érintik az alkalmazotti viszonyban álló statisztikust, aki általában biztosabb alapokra építhet, és helyzete is kevésbé elszigetelt. Az alkalmazotti (különösen a köztisztviselőként kormányzati) munkaviszonyban álló statisztikus gyakran egy olyan statisztikus-közösség tagja, amely erős pozícióban van ahhoz, hogy a szakmai célok kényelmes eléréséhez szükséges szokásjogot és eljárásokat érvényre juttassa (lásd 1.2 cikkely).

A fenntartók és munkavállalók közti viszony kölcsönös kötelezettségeket feltételez. A fenntartó vagy munkáltató jogosult elvárni a statisztikusoktól, hogy magas szinten műveljék szakterületüket, őszinték legyenek ismereteik és adataik korlátainak (lásd cikkely 3.1), a javasolt kutatás elvégzésére alkalmas gazdaságosabb szemléletmódok rendelkezésre állásának feltárása tekintetében, és körültekintően kezeljék a bizalmas információt. A statisztikusok pedig joggal várhatják el a fenntartótól vagy munkáltatótól, hogy tartsa tiszteletben szakmai és technikai területükön a kizárólagosságukat és az adatok hitelességét. Ezen kötelezettségek a kölcsönösen előnyös viszony előfeltételeit alkotják függetlenül attól, hogy ezeket szerződés vagy írásbeli előírások rögzíti.

A kötelezettségek közti konfliktus akkor merülhet fel, amikor a fenntartó előzetesen rögzíteni kívánja (például szerződésben) az elérendő eredményeket, mint például konkrét ténymegállapításokat vagy a minimális válaszarányt egy önkéntes reprezentatív összeírásban. Ha egy statisztikus elfogad ilyen szerződéses feltételeket, ezáltal mintha „megelőlegezné” a kutatás eredményeit, mert hallgatólagosan garantálja a leendő kutatás alanyai részéről részvételi hajlandóságukat és válaszaik irányultságát. Ilyen garanciavállaláshoz a statisztikus kénytelen belemenni abba, hogy más elvek – például a jól tájékozott beleegyezés elve - csorbuljanak (lásd 4.2 cikkely).

Mindenekelőtt azonban a statisztikusok feladata a fenntartók és munkáltatók meggyőzése arról, hogy nem csak feljükk, hanem általában a társadalom, a kutatás alanyai, a munkatársak és munkatársak felé is kötelezettséggel tartoznak. A statisztikusok szakmai közösségének egyik feladata például az is, hogy őszinték legyenek az alkalmazott módszerek tekintetében, hogy ezek alkalmazását a közösség értékelhesse, és ebből profitáljon. Eszerint a lehetséges legnagyobb mértékben mentesíteni kell a titoktartási korlátozások alól a vizsgálat módszertani elemeit, hogy ezek a szakma közös szellemi vagyonát gyarapítsák (lásd 3.2 cikkely).

SZAKIRODALOM: KÖTELEZETTSÉGEK A FENNTARTÓKKAL ÉS MUNKÁLTATÓKKAL SZEMBEN

2.1 A kötelezettségek és szerepek tisztázása

Appell (1978, 8. fejezet) példákat közöl a néprajzi kutatás területéről. Deming (1965 és 1972) meghatározza a statisztikus-tanácsadó és ügyfelének szerepköreit.

2.2 A választási lehetőségek pártatlan értékelése

Több szaklapban megjelent cikk és könyvek egyes fejezetei foglalkoznak a témával, általános értelemben. Schuler (1982, 3 fejezet) a pszichológiai kutatások során tapasztalt nehézségekkel foglalkozik. Webb et al. (1966) a kutatás alternatív eljárásainak népszerű forrásmunkája.

2.3 A statisztikai vizsgálat kimenetelétől függő szerződéses feltételek elutasítása

Barnett (1983) saját helyi összefüggéseire hivatkozva tárgyalja a témát.

2.4 Az információ bizalmasságának megőrzése

Az SCPR Munkacsoport (1974) a bizalmasság kérdését általánosan tárgyalja Nagybritannia vonatkozásában, de ez ma már meglehetősen elavult. Simmel (1908: 337-402) & (1952: 305-376) egy klasszikus szociológiai elemzést ad az információáramlás korlátairól. Shils (1967) kiterjeszti Simmel munkáját a közelmúlt viszonyaira; Tefft (1980) a bizalmasság és titoktartás felfogására vonatkozó, a megszokottól eltérő esettanulmányokat mutat be. Flaherty (1979) az adatok kormányzati „kisajátítása” folytán felmerülő kérdéseket veti fel, Bulmer (1979) pedig szélesebb értelemben vizsgálja az összeírások és nagyobb felvételek során nyert adatokat. Carroll és Kneer (1976) az amerikai politikatudomány szempontjából vizsgálja, hogy milyen hivatalos nyomást gyakorolnak a tudósokra az információ forrásainak feltárása céljából. Appell (1979, 3. fejezet) egy sor, a hivatalos nyomásból eredő dilemmára hívja fel a figyelmet. Bok (1982) előírja az elhallgatás és feltárás normáit.

3. KÖTELEZETTSÉGEK A MUNKATÁRSAKKAL SZEMBEN

3.1 A STATISZTIKÁBA VETETT BIZALOM FENNTARTÁSA

A statisztikusok a közvélemény bizalmától függenek. Munkájuk során kötelesek megkísérelni ezen bizalom megszilárdítását és megőrzését anélkül, hogy eltúloznák adataik pontosságát vagy magyarázó erejét.

3.2 A MÓDSZEREK ÉS TÉNYMEGÁLLAPÍTÁSOK FELFEDÉSE ÉS FELÜLVIZSGÁLATA

A statisztikusok kötelessége, hogy titoktartási kötelezettségeik határain belül megfelelően tájékoztassák munkatársaikat, hogy értékelhessék módszereiket, eljárásaikat, mesterségbeli fogásaikat és ténymegállapításaikat. Ezen értékelés tárgya csak maguk a módszerek, nem pedig az azokat megválasztó vagy alkalmazó személyek lehetnek.

3.3 AZ ETIKAI ELVEK KÖZLÉSE

Bizonyos vizsgálatok elvégzéséhez a statisztikusoknak együtt kell működni más szakterületeken dolgozó munkatársaikkal, valamint kérdezőbiztosokkal, az adminisztratív személyzettel, diákokkal, stb. Ilyen esetekben a statisztikusok kötelessége, hogy saját etikai elveiket világosan közöljék, és figyelembe vegyék a közreműködők etikai elveit.

Mindezen elvek abból a nézetből eredeztethetők, hogy a statisztikusok társadalmi rangja és bizonyos, az adatokhoz való hozzáférést illető előjogai nem csak személyes tekintélyükből, hanem szakmai hovatartozásukból is fakad. A szélesebb körű statisztikai közösség tagságának elismerésével a statisztikusok különböző kötelezettségekkel tartoznak e közösségnek, és ezért ellenszolgáltatást várhatnak el.

A statisztika jó hírneve szükségszerűen az egyes statisztikusok viselkedésétől, és nem elsősorban attól függ, hogy mit állítanak a statisztikusok szakmai testületei az általuk vallott etikai értékekről. A módszerek, eljárások, a vizsgálatok tartalma és jelentése kapcsán a statisztikusok kötelessége tehát, hogy a statisztikusok által később is elérhető állapotban hagyják hátra a kutatási területet (lásd 4.1 cikkely).

A statisztikai vizsgálatok gyakran különböző beosztású és eltérő szakterületeken tevékenykedő munkatársak együttműködésére épülnek. Az összes résztvevő jó hírnevét és pályafutását figyelembe kell venni. A statisztikusnak meg kell kísérelni gondoskodni arról is, hogy a statisztikai vizsgálatokat a jóváhagyott, esetleg más szakterületek elveit vagy hallgatolagos megállapodásait is tartalmazó etikai kereteken belül végezzék el, és minden résztvevő szerepét elegendő mértékben meghatározzák. Az Orvosok Világszövetségének (*World Medical Association*) Helsinki Kódexa (1975) például kiváló útmutatást nyújt az orvosi területen tevékenykedő statisztikusoknak.

Bármely tudományos munka alapelve, hogy annak eredményeit a tudóstársadalom rendelkezésére kell bocsátani beható tanulmányozás, értékelés és esetleges megerősítés céljából. Különös figyelmet kell szentelni ezen elv teljesülésének olyan esetben, amikor az elemzéshez számítógépes szoftvercsomagokat használnak a legmélyebb részletek bemutatására. A módszerek vagy ténymegállapítások részleteinek – például verseny-okokból történő - eltitkolásából származó bármiféle vélt előnyt össze kell vetni egy ilyen cselekedetnek a statisztikai ismeretek terjesztésére gyakorolt várható káros kihatásaival.

A statisztikus egyik legfontosabb, de legnehezebb feladata a lehetséges felhasználók figyelmének felhívása arra, hogy az adatok csak megbízhatóságuk és alkalmazhatóságuk mértékéig használhatók. Az adatok érvényességének vagy általánosíthatóságának túl- illetve alulértékeléséből fakadó ikerkockázat majdnem mindig jelen van. Az óvatosságra való jótanácsra kívül semmiféle általános irányelv sem adható. A statisztikába vetett bizalom kritikus mértékben a ténymegállapítások hitelességétől függ. A statisztikusoknak a hibák eltussolására (lásd Ryten, 1981) vagy az értelmezés határainak kiterjesztésére irányuló igyekezete nem csak az érintett statisztikusokra üthet vissza, de általában is károsan hathat a statisztika jó hírnevére (lásd 1.1 cikkely).

SZAKIRODALOM: KÖTELEZETTSÉGEK A MUNKATÁRSAKKAL SZEMBEN

3.1 A statisztikába vetett bizalom fenntartása

Reynolds (1975, 598-604 oldal) a tudomány tárgyilagosságának és pártatlanságának fenntartására irányuló kötelezettség és az állampolgárok által a világ megváltoztatásával kapcsolatban vallott értékítéletek között feszülő ellentétet foglalkozik. Gonzales et al. (1975) a statisztikai adatok pontossági korlátainak bemutatásával kapcsolatos problémákat tárgyalja részletesen. A hibákra vonatkozó, az előzőnél határozottabban polémikus álláspontot képvisel Ryten (1981).

3.2 A módszerek és ténymegállapítások felfedése és felülvizsgálata

Diener & Crandall (1978, 9. fejezet) a tisztesség és pontosság igényével foglalkozik. Powell (1983) válaszol az akkor felmerülő ellentéteket, amikor egy tudós nem helyénvaló szakmai magatartásával kihívja munkatársai rosszállását.

3.3 Az etikai elvek közlése

Appell (1978) ismerteti, hogyan kell felhívni a néprajztudósok figyelmét az etikai kérdésekre.

4. KÖTELEZETTSÉGEK A KUTATÁS ALANYAIVAL SZEMBEN¹

4.1 AZ INDOKOLATLAN TOLAKODÁS KERÜLÉSE

A statisztikusoknak tisztában kell lenni azzal, hogy munkájuk egyes vonatkozásai esetleg tolakodónak minősülhetnek. Nincs különleges felhatalmazásuk minden jelenség tanulmányozására. A tudás határainak kiterjesztése és az információ keresése önmagában még nem ad elegendő indokot egyéb társadalmi és kulturális értékek csorbítására.

A statisztikai vizsgálat egyes formái tolakodóbbnak tűnnek másoknál. Például a statisztikai mintákat az alanyok beleegyezése vagy tudomása nélkül választhatják ki; kapcsolatba lépnek a kutatás alanyaival minden előzetes értesítés nélkül; aggodalmat kiváltó vagy sértő kérdéseket tehetnek fel; embereket figyelhetnek meg tudomásukon kívül; információt szerezhetnek róluk harmadik féltől. Lényegében arról van szó, hogy a statisztikai vizsgálatok különböző módokon, de sok esetben elkerülhetően zaklathatják vagy bosszanthatják az embereket (lásd még 1.3 cikkely).

A kutatás alanyainak esetlegesen okozható kényelmetlenségek elkerülésének egyik módja, ha új kutatás indítása helyett a rendelkezésre álló adatokat hasznosítják. Például a közigazgatási nyilvántartások jobb statisztikai hasznosításával vagy a nyilvántartások összekapcsolásával olyan információ állítható elő a társadalomról, amely másképpen csak friss adatgyűjtéssel lenne elérhető. Bár a kutatások egyes alanyai kifogásolhatják, hogy adataikat a rendeltetéstől eltérő célra hasznosítsák, az ilyen felhasználás őket sem érinti hátrányosan, feltéve hogy személyazonosságuk védelmét biztosítják, és a nevezett cél kizárólag statisztikai, és nem közigazgatási.

Cassell (1982) érvelése szerint az emberek úgy érezhetik, hogy a kutatás ténylegesen okozott kár nélkül is sértheti érdekeiket: számukra úgy tűnhet, hogy tekintet nélkül személyes értékítéletükre és magánvéleményükre csak egy mérés tárgyának tekintik őket. Sok ellentétes érzetet kiváltó statisztikai vizsgálat során a problémát elsősorban nem a kutatás alanyainak okozott sérelem, hanem a magánéletükbe való betolakodás, vagy a „túlzottnak” ítélt információgyűjtésből származó túlterhelés okozta. A statisztikusok kritikának vannak kitéve, ha a kutatás alanyai úgy érzik, hogy a kiválasztási módszerek folytán vagy általuk nem kívánt vagy határozottan elutasított önismeretre kényszerítés folytán esetleg sérelmet szenvedtek. A statisztikai vizsgálatokkal szemben általánosan tanúsított ellenállás is erősödhet (lásd még 3.1, 4.3c, 4.5 és 4.6 cikkelyek).

4.2 A JÓL TÁJÉKOZOTT BELEEGYEZÉS ELNYERÉSE

A kutatás humán alanyainak aktív részvételét igénylő statisztikai vizsgálatokat - a célszerűség mértékéig - önkéntes és jól tájékozott beleegyezésükre kell alapozni. Annak ellenére, hogy a részvételt jogszabály írhatja elő, a résztvevő legyen a lehető legjobban tájékozott. Az önkéntes felvételek kutatási alanyai legyenek mentesek minden olyan benyomástól, hogy részvételük kötelesség; legyenek tisztában azon jogukkal, hogy a kutatás bármely stádiumában és bármilyen okból visszavonhatják már szolgáltatott adataikat. Az alany részvételi szándékát feltehetően befolyásoló információt tilos szándékosan visszatartani.

---

¹ A kódex ezen cikkelye a humán kutatások alanyaira – jogi és fizikai személyekre illetve háztartásokra – vonatkozik. Az állatkísérletekre vonatkozó irányelvek tekintetében ajánljuk a Svájci Tudományos Akadémia kiadványát (Swiss Academy of Science, 1983).

A kutatás alanyai jól tájékozott beleegyezésének elve szükségszerűen tág, mert értelmezése az információ mennyiségére és az elfogadható gyakorlatot alkotó egyetértés jellegére vonatkozó megnevezetlen feltételezésekre alapul. A kutatás céljára és jellegére vonatkozó, az alany kellő tájékoztatására elegendő információ mennyisége vizsgálatonként eltérő. Általánosan érvényes szabály nem fogalmazható meg. Az egyik szélsőség, hogy nem helyénvaló a tervezett kutatás alanyait túlterhelni a statisztikai vizsgálat eredetére és tartalmára vonatkozó felesleges és érthetetlen részletekkel. A másik szélsőség pedig, hogy nem helyénvaló a tervezett kutatás alanyainak félrevezetése vagy lényeges részletek elhallgatása ilyen kérdésekben (lásd 4.3d és 4.4 cikkelyek). A kellő szintű tájékozottság követelménye nyilvánvalóan valahová e két szélsőség közé esik, de pontos helye a körülményektől függ. Az adott tájékoztatás érhető és világos mivolta annak mennyiségével azonosan fontos tényező.

Fel kell mérni, hogy a tájékoztatás mely elemei játszanak várhatóan lényeges szerepet az alany részvételi hajlandóságának alakításában. Többek között az alábbi elemek is szóba jöhetnek:

- (i) a vizsgálat célja, politikai kihatásai, stb.;
- (ii) a fenntartó(k) személye;
- (iii) az adatok várható felhasználása, a nyilvánosságra hozatal formája, stb.;
- (iv) a kérdezőbiztos / kísérleti vezető személye és szervezeti hovatartozása;
- (v) az alany kiválasztására használt módszerek (mintavételi keret, stb.);
- (vi) az alany szerepe a vizsgálatban;
- (vii) az alanyok okozott esetleges kényelmetlenség vagy kár;
- (viii) a névtelenség és titkosság szintje;
- (ix) az adatok javasolt tárolási körülményei, biztonsági szintje, stb.;
- (x) vizsgálati eljárások (részvétel várható időtartama, stb.);
- (xi) kötelező vagy önkéntes részvétel:
  - (a) ha kötelező, a megtagadás várható következményei;
  - (b) ha önkéntes, a beleegyezés visszavonásának joga (és ezen jog hatályossága);
- (xii) lényeges tények esetleges elhallgatása (és ezen tények feltárásának ténye és időpontja).

A fenti listáról választva a statisztikusnak nem csak a számára lényegesnek tűnő elemeket, hanem a lehetséges kutatási alany esetében valószínűsíthető lényeges elemeket is fontolóra kell vennie. Mindkét félnek lehetnek sajátos (és eltérő) érdekei. A választott tájékoztatási mód kiegészítésének eszközeként a statisztikus egy olyan kódex is adhat, amely a kiegészítő részletekkel kapcsolatos rendelkezés jogát fenntartja a kutatás lehetséges alanyai számára, a tájékoztatáshoz való joguk fenntartása mellett (lásd Jowell, 1981).

A kellő tájékoztatás meghatározásához hasonlóan a kellő hozzájárulás meghatározása is esettől függő lehet. Az alany részvétele egy vizsgálatban származhat vonakodó belenyugvásból és nem lelkes együttműködési készségből is. Egyes esetekben a statisztikus célszerűnek találhatja, hogy az önkéntes résztvevő vonakodásának leküzdése céljából kötelességérzetére apellálva buzdítson a részvételre. A fortélyos meggyőzés és a kényszer közti határvonal néha igen keskeny és valószínűleg könnyebb ezt felismerni, mint előírni. Mindenesetre a kellő beleegyezésre vonatkozó legáltalánosabb állítás, hogy valahová a burkolt fenyegetés és az őszinte részvételi szándék közé esik.

Bizonyos esetekben „portás” gátolja a hozzáférést a kutatás alanyaihoz, így a statisztikus nem juthat el közvetlenül hozzájuk a „portás” engedélye nélkül. A statisztikus kötelessége, hogy a „portás” jogos érdekeinek tiszteletben tartása mellett tartsa magát az alapelvhez, miszerint a jól tájékozott beleegyezést közvetlenül a kutatás alanyaitól kell elnyerni, persze ha azokhoz bejuthat. Ilyen esetekben a statisztikus kötelessége, hogy ne hárítsa át a „portásra” az alany

érdekeinek védelmére vonatkozó kötelezettségét. Óvatosan kell eljárnia, nehogy szándékán kívül zavarja a viszonyt az alany és a „portás” között.

A jól tájékozott beleegyezés elve lényegében a statisztikusok és a humán kutatások alanyai közötti őszinte és tisztelettudó eszmecsere iránti igénybe vetett hitet fejezi ki. Nyilvánvalóan nem alkothatja az összes statisztikai vizsgálat előfeltételét. Mindazonáltal a statisztika elfogadhatósága nem csak technikai megfontolásoktól, hanem egyre inkább a statisztikusok azon hajlandóságától függ, hogy tiszteljék, és tapintattal kezeljék a kutatás alanyait (lásd 4.1 cikkely). A statisztikus kötelessége kísérletet tenni arra, hogy a kutatás alanyai megértsék a statisztikai vizsgálat célját még akkor is, ha az alany részvételét jogszábrály írja elő.

4.3 A JÓL TÁJÉKOZOTT BELEEGYEZÉS HELYESBÍTÉSE

Bizonyos esetekben technikai vagy gyakorlati megfontolások korlátozzák a jól tájékozott előzetes beleegyezés elnyerését. Ilyen esetekben a kutatás alanyainak érdekeit más módon kell védeni, például:

- (a) **A megfigyelési vizsgálatokra vonatkozó jog méltányolása.** Megfigyelési vizsgálatok esetén, ahol a viselkedési jellegzetességeket az alany tudomása nélkül regisztrálják, a statisztikusok kötelessége, hogy ne sértse meg a személy vagy csoport „magánszférájának” tekinthető területet. Ez az adott környezettől (kulturától) függ.
- (b) **Kapcsolat közvetítők útján.** Olyan esetekben, amikor 'közvetítő' válaszol az alany nevében például azért, mert az alany közvetlen felkeresése nem gazdaságos, vagy túlságosan beteg vagy fiatal a közvetlen részvételhez, a statisztikus kötelessége, hogy ne sértse meg az alany és a közvetítő „magánszférájának” tekinthető területet és ne zavarja meg a viszonyt az alany és a közvetítő között. Ha bizonyos jelek közvetlenül vagy közvetve arra utalnak, hogy az alany kifogásolná bizonyos információ feltárását, tilos ilyen információ után kérdezősködni a közvetítőn keresztül.
- (c) **A nyilvántartások másodlagos felhasználása.** Olyan esetekben, amikor a statisztikus hozzáférhet például az új vagy kiegészítő vizsgálat szempontjából lényegesnek tekinthető közigazgatási, orvosi nyilvántartásokhoz, vagy egyéb kutatási eredményekhez, a tulajdonos engedélye a nyilvántartások felhasználására nem mentesíti a statisztikust attól a kötelezettségtől, hogy méltányolja a vonatkozó kutatás alanyainak várható reakcióit, kényesnek tekintett kérdéseit és érdekeit, beleértve az anonimitáshoz való jogukat is.
- (d) **A kutatás esetleges alanyainak félrevezetése.** Olyan vizsgálatok esetében, amikor a mérés célja kizárja a lényeges információ előzetes feltárását a kutatás alanyainak, a statisztikusok kötelessége, hogy mérlegeljék bármely esetleges megtévesztés valószínű következményeit. A lényeges információ elhallgatása illetve a kutatás alanyainak szándékos vagy hanyagságból elkövetett, átmeneti vagy állandósult félretájékoztatása csalásnak minősül, amely jogos megbélyegzést vonhat maga után, feltéve, ha nem indokolható.

Súlyos probléma keletkezhet a statisztikusok számára, amikor a módszertani követelmények ellentmondanak a jól tájékozott beleegyezés követelményeinek. Sok eset ismeretes, amikor a kutatás alanyainak szolgáltatott (például a vizsgálat céljára vagy szponzorálására vonatkozó) háttér-tájékoztatás, vagy akár kutatási alanyuk minősülésük értesítési eljárása (mint például megfigyelési vizsgálatoknál) várhatóan olyan változást vagy választ gerjeszt, amely zavarhatja vagy akár megghiúsíthatja a mérés tárgyilagosságát. Mindezen nehézségek arra ösztönözhetik a statisztikusokat, hogy lemondjanak a jól tájékozott beleegyezésről, és akár burkolt mérési módszereket vagy szándékos megtévesztést alkalmazzanak a pontosság érdekében.

A fenti elvek különös óvatosságra intenek az ismertett esetekben, és arra figyelmeztetik a statisztikusokat, hogy tartsák tiszteletben a kutatás alanyainak tulajdonítható óhajokat. Így a megfigyelési vizsgálatokban vagy közvetítő útján végzett felvételek esetén követendő elv, hogy a tájékozatlan vagy egyet nem értő alany vonakodásának pusztá jelzését is a részvétel elutasításának kell tekinteni. Ugyanez vonatkozik a nyilvántartások másodlagos hasznosítására is, miszerint a statisztikusok kötelessége, hogy a kutatás alanyaival szemben már fennálló kötelezettségeknek eleget tegyenek. Az ilyen esetekben bármilyen, a fentiekől eltérő cselekvés valószínűleg az alany érdekeinek figyelmen kívül hagyását igazolná és aláásná a statisztikus és alany közti viszonyt.

A kutatás alanyainak szándékos vagy mulasztásból eredő megtévesztésével járó statisztikai vizsgálatok ritkán fordulnak elő, és igencsak nehezen védhetők. Kézenfekvő módszertani előnyök származhatnak a megtévesztésből bizonyos pszichológiai vizsgálatokban, például amikor a cél feltárása befolyásolná a válaszokat. Azonban Diener és Crandall (1978) érvelése szerint 'maga a tudomány is az igazság szilárd alapjára épít; így a tudósok által elkövetett megtévesztés végsősoron saját hitelességüket és tekintélyüket ássa alá (lásd 3.1 cikkely). Ha széles körben élnének a megtévesztés eszközével a statisztikai vizsgálatokban, a kutatás alanyait tulajdonképpen arra tanítanák, hogy 'ne bízzanak azokban a társadalmi szerződés által megbízhatónak tekinthető emberekből, akikben egyébként meg kellene bízniuk' (Baumrind, 1972).

Mindazonáltal nem lenne reális teljesen elítélni a megtévesztést statisztikai vizsgálatokban, amennyire az elítélendő a szociális közegben. A megtévesztés enyhébb fajtái (tapintat, bókolás, stb.) sokféle formában fordulnak elő az emberi kapcsolatokban, és másokkal összehasonlítva bizonyára a statisztikusok sem hibáztathatók kevésbé ilyen praktikák alkalmazásában. Ennek ellenére a statisztikusok és munkatársaik kötelessége, hogy kerüljék az olyan kutatási módszereket, amelyek várhatóan sértik az emberi érzékenységet és értékítéletet. Ha mégis így járnának el, a módszertani előnyök ellenére veszélyeztetnék a statisztika jó hírnevét valamint a statisztikusok és a társadalom közötti bizalmat, márpedig ez utóbbi a statisztikai munka zömének előfeltétele (lásd cikkely 3.1).

Ha az alany jól tájékozott beleegyezését előzetesen nem lehetett elnyerni, erre adott esetben utólagosan kell, ha lehetséges, sort keríteni a fenti okokból, amint a - burkolt megfigyelésből, megtévesztésből vagy tájékoztatás elhallgatásából származó - módszertani előnyt már elérte a kutatás.

4.3 AZ ALANYOK ÉRDEKEINEK VÉDELME

Sem a kutatás alanyainak beleegyezése, sem a jogszabály által elrendelt részvételi kötelezettség nem mentesíti a statisztikust azon kötelezettsége alól, hogy a lehetséges maximális mértékben megvédje a kutatás alanyát a részvétel lehetséges káros következményeitől. A statisztikusnak meg kell kísérelni a minimális mértékűre szorítani maguknak a kutatás alanyainak, illetve a környezetükkel fennálló viszonyban okozott esetleges zavart.

A kutatás alanyai sérelmet szenvedhetnek a részvételből származó indokolatlan megpróbáltatás, az önbecsülés elvesztése, pszichológiai károsodás vagy egyéb mellékhatás következtében. Különböző tényezők játszhatnak szerepet egy konkrét kutatás kockázat-előny arányának felmérésében, úgymint a kockázat valószínűsége, a kockázat által érintettek száma, a lehetséges károsodás súlyossága, a ténymegállapítások várt hasznossága, melyek közül általában csak kevés számszerűsíthető (lásd Levine, 1975).

Ha egy károsodás valószínűleg bekövetkezhet vagy esetleges súlyos, a statisztikusok komolyabb dilemma előtt állnak. A statisztikus például olyan orvosi kísérlet résztvevője lehet, amelyben bizonyos mérvű kockázat fenyegetheti a kutatás alanyait. Kérdés az, hogy ha

akadnak a kockázatok tudatában lévő önkéntesek, és a statisztikus meggyőződött a kísérlet fontosságáról, ellenezze e mégis a kísérletet a kockázatok miatt? Ilyen körülmények között valószínűleg a legjobb tanács, ha kikérjük mások – munkatársak, és a vizsgálat vagy kísérlet által közvetlenül nem érintettek – véleményét.

A kutatás alanyainak érdekei csorbulhatnak valamely társadalmi csoporthoz vagy réteghez tartozásuk okán is (lásd 1.1 cikkely). Így a statisztikusok ritkán hivatkozhatnak arra, hogy a tervezett kutatás mentes bármiféle, a kutatás alanyainak okozott sérelemtől. Azt állíthatják ugyan, hogy a kutatás alanyát, mint magánszemélyt, védi majd a névtelenség intézménye, de egy társadalmi csoport vagy a társadalom egészének tagjaként az alany nem mentesülhet a statisztikai ténymegállapításokra alapozott döntések lehetséges hatásai alól.

4.5 A NYILVÁNTARTÁSOK TITKOSSÁGÁNAK MEGŐRZÉSE

A statisztikai adatok tárgya nem az egyén. Az adatgyűjtés nem a „Ki?”, hanem a „Mennyi?”, vagy „Hány százalék?” jellegű kérdések megválaszolását célozza, ezért az együttműködő (vagy az együttműködést megtagadó) alanyok személyazonosságát és adatait - a titkosítást egyértelmű elrendelésétől függetlenül - titkosan kell kezelni.

4.6 A SZEMÉLYAZONOSSÁGOK FELFEDÉSÉNEK MEGAKADÁLYOZÁSA

A statisztikusok kötelessége, hogy kellő intézkedéseket fogantosszon adatainak olyan formában történő publikálása vagy nyilvánosságra hozatala ellen, amely lehetővé tenné bármely alany személyazonosságának felfedését vagy kikövetkeztetését.

Nincs abszolút védelem a titkosság, vagyis a forrásnak az adatai azonosítására vagy azonosíthatóságára adott hallgatólagos vagy kétséget kizáró kötelezettség megsértése ellen. Sok módszer létezik az ilyen vétségek valószínűségének csökkentésére, melyek közül a legelterjedtebb, és lehetőségeit tekintve biztonságosnak tekinthető a névtelenség (vagy anonimitás). Biztonsági rendszerként az az előnye, hogy segítségével megelőzhető a titkosság akaratlan megsértése. Mivel az adatokat „inkognitóban” továbbítják, ezeket sokkal nehezebb egyénekre vagy szervezetekre vonatkoztatni.

Komoly érvek szólnak amellet, hogy az azonosítható adatokat privilegizált státussal védje a törvény, így a felelős statisztikus (vagy kutatása alanyai) jóváhagyásának hiányában ezekhez harmadik fél ne férhessen hozzá. Ilyen törvényi védelem mellett is a statisztikus köteles gondoskodni a kutatás alanyai személyiségi jogainak védelméről.

A névtelenség önmagában nem szavatolja a titkosságot. Bizonyos személyes tulajdonságok konkrét alakzata, mint például az ujjlenyomat, minden ésszerű kétséget kizáróan azonosítja tulajdonosát. Éppen ezért a statisztikusoknak tenni kell az ellen, hogy adataikból mások kikövetkeztethessék a forrás személyazonosságát. Például úgy csoportosíthatják az adatokat, hogy ezzel elfedjék a források személyazonosságát (lásd Boruch & Cecil, 1979), vagy a létező intézkedések széles skálájából választva, az aggregált adathalmaz súlyosabb károsítása nélkül akadályozhatják meg a személyazonosságok felfedését (lásd Flaherty, 1979). Ilyen körülmények között elkerülhetetlen az elemzési lehetőségek bizonyos mérvű szűkülése, de ezt azzal szemben kell mérlegelni, hogy ilyen intézkedés híján milyen lehetséges károsodás érheti az adatforrásokat (lásd Finney, 1984).

A számítógépek terjedését gyakran az egyénekre és szervezetekre leselkedő fenyegetésnek tekintik, mert ez új módszereket kínál az azonosított nyilvántartások felfedésére és összekapcsolására. Ezzel szemben a statisztikus köteles megkísérteni a számítástechnikában rejlő lenyűgöző lehetőségek kiaknázását a személyazonosságok elfedése és az adatbiztonság növelése érdekében.

SZAKIRODALOM: KÖTELEZETTSÉGEK A KUTATÁS ALANYAIVAL SZEMBEN**4.1 Az indokolatlan tolakodás kerülése**

Boruch & Cecil (1979 & 1982) a személyiségi jogok védelmét szolgáló mintavételezési és statisztikai módszereket ismertetnek. Hartley (1983) felvázolja a különböző mintavételezési eljárásokból eredeztethető, a személyiségi jogok csorbítását eredményező veszélyeket. Michael (1984) hírlapszerű formában ismerteti Nagy-Britannia viszonylatában a személyiségi jogokra leselkedő veszélyeket. Mirvis és Seashore (1982) általános leírást ad a szervezeteknél folyó felvételekről, ahol a tolakodás és beavatkozás elkerülhetetlen mértékének kérdése különösen szorongató. Reeves és Harper (1981) brit ipari környezetben folyó szervezeti kutatásokat ismertet. Bryant és Hansen (1976) az adatszolgáltatók magánéletét zavaró tolakodás elkerülhetetlen mértékéről ír olyan információ gyűjtésének kapcsán, amelyhez csak személyes interjúk útján lehet hozzájutni.

4.2 A jól tájékozott beleegyezés elnyerése

Wax (1979 & 1982) néprajzi kutatások kapcsán a jól tájékozott beleegyezés követelményének tarthatatlansága mellett, Capron (1982) ez ellen érvel. O'Connor (1976) a beleegyezés illetve annak hiánya értelmezését illető problémákat érinti fegyintézetekhez hasonló hierarchikus helyszíni viszonyok között. Bulmer (1982) egy kiterjedt esetet tárgyal a burkolt társadalomtudományi kutatás ellen. O'Connor & Barnes (1983) röviden megvédik a burkolt kutatások egyes formáit. Singer (1978) és Jowell (1979) egy összeírás adatszolgáltatói vonatkozásában tapasztalati bizonyítékot nyújtanak a jól tájékozott beleegyezés hajszolásának különböző hatásairól. A jól tájékozott beleegyezés elvének a statisztikai vizsgálatokra gyakorolt hatásait boncolja kritikai szemmel Dalenius (1983), és ugyanezt Hansen (1983) kétségbe vonja.

4.3 A jól tájékozott beleegyezés helyesbítése

Douglas (1979) beleegyezés elnyerésének hivatalos követelménye ellen érvel. Geller (1982) javaslatokat ad arra vonatkozóan, hogy hogyan kerülhető el a kutatás alanyainak félrevezetése. Form (1973) részletesen foglalkozik a tudósok és a „portások” közti viszonytal.

4.4 A kutatás alanyainak érdekvédelme

Baumrind (1972) egy védőbeszéd az alanyok érdekvédelmének elsőbbsége mellett. Klockars (1979) ezen érdekek képviselőjének kérdését taglalja olyan körülmények között, amikor ezek társadalomellenesnek és/vagy törvénytörőnek tűnnek. Freidson (1978) a személyi adatok összes azonosítójának rutinszerű megsemmisítése mellett érvel. Okely (1984) az azonosítható brit társadalmi csoportokra vonatkozó ténymegállapítások közzétételével kapcsolatos veszélyekre hívja fel a figyelmet. Loo (1982) esettanulmányt mutat be egy szegény közösség jólétének javítására irányuló kutatásról. Canada Council (1977) a fogoly-populációk és gyermekekkel kapcsolatos kutatások során felmerülő speciális problémákkal foglalkozik. Warwick (1983) az egyes fejlődő országokban felmerülő konkrét etikai kérdéseket vizsgálja.

4.5, 4.6 A személyazonosság titkossága és felfedése

Boruch & Cecil (1979 & 1982) technikai válaszokat ad. Hartley (1982) a mintavételezés és a leplezés/eltitkolás közti viszonyt taglalja. A személyi statisztikai adatok védelmének jogi és technikai szempontjait mutatja be Dalenius (1979) a svéd, illetve Durbin (1979) a brit törvények és joggyakorlat tükrében.